

**NOVOZAVJETNA BIBLIJSKA TEOLOGIJA S POSEBNIM
OBZIROM NA SV. IVANA**

Dr A. ŠKRINJAR

Ovaj je prikaz uzet iz opsežnije autorove studije o Ivanovoj teologiji, kojoj služi kao uvod. Baveći se Ivanovom teologijom, moramo najprije znati što je teologija Novoga zavjeta i za čim ona ide. To će biti podesna priprava za članke o Ivanovoj teologiji (tj. evanđelja i poslanica) koje će autor, kako se nada, moći kasnije objelodanjivati. On slijedi primjer R. Bultmanna koji u svojem glavnom djelu, znamenitoj *Theologie des Neuen Testaments*², Tübingen 1954, opširno raspravlja o zadaći i problematici novozavjetne teologije (str. 577—81) i o povijesti iste teologije kao znanosti (str. 581—91). Samo što kod njega to nije uvod već *Epilegomena* na koncu knjige. Istu potrebu kao Bultmann osjećao je također F. - M. Braun u svojoj knjizi *Jean le Théologien. Sa théologie. Le mystère de Jésus-Christ*, Paris 1966. U uvodu, str. 1—16, obrađuje i on općenita pitanja o egzegzi i teologiji. Nisam dakle ja osamljen sa svojom metodom.

1) *Povijest novozavjetne biblijske teologije*. Biblijskom teologijom mogle bi se nazvati zbirke tekstova Sv. pisma, poredanih prema traktatima dogmatske teologije i prema pojedinim tezama u tu svrhu da budu kao dokazi pri ruci profesoru dogmatske teologije. Takve su zbirke već davno postojale kod katolika, kasnije u vrijeme reformacije i kod protestanata kao *Collegia biblica*. Ipak te zbirke nije nitko nazivao biblijskom teologijom niti ih moderna teologija priznaje kao takve. Koliko nam je poznato, protestant C. Haymann u svojoj *Biblische Theologie* (g. 1708) prvi spominje izriječkom »biblijsku teologiju«. U njoj vidi on objavljene istine, drukčije nego u dogmatici, izražene na više privlačiv način, priprosto, pobožno, praktično.

Tijekom 18. stoljeća, pošto se rodio biblijski liberalizam, izbija sve jača i ozbiljnija antidogmatska tendencija. Ne tobože u dogmatici, nego u Sv. pismu možemo naći istinu, dakako u Sv. pismu kako ga novi egzegeti, racionalisti, tumače. Propada božanski autoritet svetih knjiga; njihove nauke jedva su još predmet vjere, već su razumne istine, zaodjevene u ruho krivih nazora starih Izra-

elaca, Židova, prvih kršćana. Navodimo iz onog vremena *G. T. Zachariae, Biblische Theologie* (g. 1771—5). Načelna pitanja obrađuje *J. Ph. Gabler* u svojoj disertaciji *Oratio de iusto discrimine theologiae biblicae et dogmaticae regundisque utriusque finibus* (g. 1787).

Novim putem pošao je *F. C. Baur* u svojim predavanjima (g. 1860), koja je poslije njegove smrti objelodanio g. 1864. njegov sin pod naslovom *Vorlesungen über Neutest. Theologie*. Prema *Bauru* ljudi ne mogu spoznati istinu drukčije nego u nekoj stanovitoj povijesnoj formi. Forme se redaju jedna za drugom. Duh, koji ih proučava, proučava sam sebe i svoj razvitak, osvještava se, približuje se sve više istini. Tko se pod vodstvom *Baurovim* bavi teologijom Novoga zavjeta, bavi se kršćanskom sviješću kakva se očituje u presudnoj fazi evolucije ljudskoga duha. Koliko ima tu spoznajnog relativizma, o tome ne trebamo govoriti!

Poslije *Baura* protestantski liberalizam zanemaruje ono povijesno buđenje i osvještavanje duha. Upada u suhi historizam. Nauka N. Z. proučava se kao puki povijesni fenomen, kao dio povijesti religije. Priznaje se ipak u novozavjetnoj teologiji napredak ljudske misli uopće i zamašna dubina vjersko-čudorednih nazora. Tipičan primjer takva shvaćanja pruža nam *H. J. Holtzmann* u svojem djelu *Lehrbuch der Neutest. Theologie* (1. izd. g. 1896/7).

Holtzmann kao specijalistu novozavjetne teologije zanima misao, nauka N. Z. Protiv njega diže se takozvana »religionsgeschichtliche Schule«. Ona naglašuje da kršćanstvo nije doktrinarnan sistem, nego religija, religija kao neki egzistencijalni stav, kao nešto životno, u svojem korijenu i u svojoj biti neki pobožni osjećaj, osjećaj pouzdanja, čežnje za čudorednim spasenjem, potrebe liturgičnog klanjanja, mističnog sjedinjenja. Zadaća novozavjetne teologije bila bi da prikaže religiju prvih kršćana. U tom smislu pisali su osim drugih osobito *W. Wrede, Ueber Aufgabe und Methode der sogenannten neutest. Theologie* (g. 1897); *H. Weinel, Biblische Theologie des NT* (1. izd. g. 1911); *W. Bousset, Kyrios Christos* (1. izd. g. 1913). Ova škola izlaže se opasnosti da zanemari nauku svetih pisaca.

Svi su dosad navedeni autori liberalni. No kod protestanata nisu ni konzervativni egzegeti potcjenjivali novozavjetnu teologiju. Ističu se među njima ovi: *B. Weiss* (1. izd. g. 1868), *A. Schlatter* (2. izd. g. 1909/10), *P. Feine* (1. izd. g. 1910), *Fr. Buechsel* (1. izd. g. 1935), *E. Stauffer* (1. izd. g. 1941). Ti su egzegeti pisali više-manje konzervativno, ipak donekle pod utjecajem neke, sad jedne sad druge, moderne problematike, npr. *Schlatter*: on nauku N. Z. tumači iz života i tendencija prvih kršćana, ali se čuva da ne upadne u relativizam. — Naročito slijedeći *K. Bartha* protestanti u novije vrijeme nastoje da slušaju riječ Božju, dok se bave teologijom N. Z.

Među najnovijim teologijama N. Z. dominira *R. Bultmann, Theologie des Neuen Testaments* (2. izd. g. 1954). *Bultmann* veli o sebi da se drži povijesno-kritičke škole (rekonstruirajući nauku N. Z.), također škole koju smo nazvali »religionsgeschichtliche

Schule« (promatrajući religiju N. Z.). Imajući pred očima ovo dvoje, on — njegove su to riječi — ne raskida Denkakt (nauku) i Lebensakt (religiju), već hoće da u N. Z. uoči egzistencijalni stav, gdje će čovjek sam sebe razumjeti. Egzistencijalni stav prvih kršćana pomaže nama da i mi sebe shvatimo; ima dakle novozavjetna teologija da kaže nešto i modernomu čovjeku. *Bultmann* sluša u N. Z. riječ Božju, kerygmu, koja govori i nama. Pokazati vezu koja veže kerygmu s našim egzistencijalnim razumijevanjem-vjerovanjem, bila bi zadaća novozavjetne teologije. Kod svega toga valja znati da je *Bultmann* u egzegezi radikalno Formgeschichtler, u dogmatici pristaša *Barthove* dijalektičke teologije. Njegovi pojmovi objave, kerygme, vjere i sl. ne slažu se s našim pojmovima. Njegova demitologizacija (Entmythologisierung) ruši gotovo sve katoličke dogme: ono što ima da kaže Novi zavjet modernomu čovjeku krije se u mitološkim koncepcijama (Trojstva, Inkarnacije, sakramenta itd.) koje nisu realne; njih moramo istrijebiti i tako demitologizirati N. Z. Unatoč tomu *Bultmann* umije duboko analizirati misao sv. Pavla, sv. Ivana i drugih hagiografa i oštroumno postavljati probleme koje moramo i mi katolici na svoj način riješiti.

S divljenjem citiramo ovdje još epohalno djelo protestantske novozavjetne teologije *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Izašlo je dosada sedam omašnih svezaka, prvi g. 1933. Prva četiri sveska izdao je uz brojne suradnike *G. Kittel*, njegov je nasljednik *G. Friedrich*. Posljednjemu fascikulu 7. sveska (do riječi *sophron* dodano je pohvalno pismo kardinala *A. Bee*. Rječnik pruža toliko gradiva za proučavanje pojmova novozavjetne teologije da je bez njega znanstveni studij nemoguć. Jasno je ipak da katolik ne može sve potpisati što se u tom Rječniku iznosi.¹

Katolici su dugo vremena pratili biblijsku teologiju s velikim nepovjerenjem. Crkveni je dokumenti ne spominju, osim što je ubraja među takozvane specijalne discipline *Appendix (I, 1) ad Ordinationes*, datas a. 1931 ut complementum Const. apost. »*Deus scientiarum Dominus*«. Razlog nepovjerenju bila je antidogmatska tendencija ove biblijske znanosti među liberalnim protestantima. Ipak su katolici sve više uviđali da se mogu posvetiti biblijskoj teologiji, a da ne dođu u sukob s crkvenom naukom niti naškode dogmatici, već je uvelike unaprijede. Izlazile su najprije monografije o pojedinim pitanjima ili dijelovima biblijske teologije. Na francuskom jeziku izdao je o. *F. Prat D. I.* svoju znamenitu *La théologie de saint Paul* (1. izd. prvog dijela g. 1908, drugog dijela g. 1912). Teologiju čitavog N. Z. prikazao je u jezgri *A. Lemmonyer* (g. 1928). Na njemačkom jeziku postoji samo jedna znanstvena teologija svih knjiga N. Z.: *M. Meinertz, Theologie des NT I—II*, Bonn 1950. Djelo *O. Kuss, Die Theologie des NT* (2. izd. g. 1937) namijenjeno je širim krugovima. Na raznim jezicima objelodanjuju se brojne monografije, također članci po časopisima i leksikonima, osobito u *Supplément au Dictionnaire de la Bible* (od g. 1926). Jako se preporučuju *Vocabulaire de théologie biblique* (Pa-

1. Mi ga citiramo kraticom ThWb.

ris 1962) i J. B. Bauer, *Bibeltheologisches Wörterbuch I—II* (2. izd. Styria, Graz 1962). — Već davno (g. 1884) izdao je J. Corluy svoj *Spicilegium dogmatico-biblicum*, previše ovisan o dogmatici, sličan starim *Collegia biblica*.

2) *Zadaća, metoda i korist biblijske teologije*. — Dominikanac Gardeil osporava biblijskoj teologiji pravo da se zove teologija, budući da kod nijednog hagiografa ne nalazimo potpuni teološki sistem.² Drugi misle da nam u N. Z. samo Pavao i Ivan pružaju teologiju u pravom smislu riječi.³ Na svaki je način opravdana terminologija kojom govorimo općenito o biblijskoj teologiji, o teologiji St. Z., teologiji N. Z., premda moramo priznati da je ona kod pojedinih hagiografa više-manje fragmentarna. Bez sumnje, biblijska je teologija znanost koja ima svoju zadaću i svoje metode.

Njezina je *zadaća* da iznese, protumači i organski poveže vjerske i čudoredne nauke svetih knjiga. Biblijska teologija ide za tim da pomoću mnogih tekstova svetoga pisca razbistri svaki njegov vjersko-čudoredni pojam. Razlikuje se od egzegeze, koja tumači i profane, npr. čisto povijesne tvrdnje Sv. Pisma, tumači više redak po redak, manje se bavi sintezom. Sinteza je bitni dio biblijske teologije. Jamačno i dogmatske, ali drukčije biblijske, drukčije dogmatske. Biblijska teologija ne uključuje u svoju sintezu crkvene predaje, kod svoje izgradnje kani se što više metafizike. Organski povezuje teološke pojmove onom vezom koja postoji u duhu svetoga pisca, prema njegovim, ne našim modernim kategorijama. Koja je temeljna misao sv. Ivana, to nam mora pokazati sam sv. Ivan, ne današnja dogmatika. Što sv. Ivan nije izrazio, izostavlja se u prikazu njegove teologije, iako je to danas u dogmatici važno. Naprotiv, mora se pomno obraditi što je on smatrao važnim, makar to više ne igralo važne uloge u dogmatici.

Za biblijsku teologiju vrijedi ista *metoda* kao i za egzegezu: tekstualna, literarna i povijesna kritika. Svim sredstvima kojima raspolaže suvremena historiografija moraju se osvijetliti biblijski teološki pojmovi. Katoličkog teologa vežu također norme dogmatske, kako ih tumači katolička hermeneutika: pisac biblijske teologije mora pisati *secundum analogiam fidei, secundum sensum catholicum*. Pita se još i to da li on može raspravljati o teologiji cjelokupne Biblije, čitavoga Starog, čitavoga Novog zavjeta. Nije li opasno, ako tako radi, da će miješati ideje jednog hagiografa s idejama drugoga i tako iskrivljivati njihove ideje, zanemarivati nijanse Pavlove, Ivanove, pripisivati obojici što im nije zajedničko, neispravno stavljati naglaske, kad ipak Pavao naglašuje drugo, drugo opet Ivan. Nema sumnje, ta opasnost postoji. Stoga pisci novoza-vjetne teologije vole najprije obraditi teologiju pojedinih evanđelista, sv. Pavla, sv. Ivana i dr. Ima ipak i uspoređivanje svoja prava. Kršćanstvo novoza-vjetnih hagiografa u biti je jedno i složno, neki barem indirektni utjecaj jednoga na drugoga mora se dopustiti. A u svemu tome jedan je Bog, glavni autor svetih knjiga. On je u

2. J. BONSIRVEN, *Théologie du Nouveau Testament*, str. 8.

3. H. SCHLIER, *Sinn und Aufgabe einer Theologie des Neuen Testaments*, BZ 1 (1957) 14, bilj. 17.

svojoj objavi izvodio svoj plan, postepeno, sigurno. Njegovu misao moramo slijediti u sv. knjigama.

Korist je biblijske teologije neprocjenjiva. Kao voda u izvoru, objava je Božja u Sv. pismu najčistija. Ne tvrdimo — sačuvaj Bože! — da je objava postala mutna, prolazeći kroz crkveno učiteljstvo, autentično, nepogrešivo. Crkva nije ništa skrivila kad je tumačila Sv. pismo prema predaji, kad je biblijsku nauku produblji-vala filozofijom. No granice dogmatike mnogo su šire od granica crkvene nauke u strogom smislu riječi. U dogmatici unatoč divnim rezultatima prošlih stoljeća, ima ipak mnogo toga što se još mora bistrirati, usavršavati, ispravljati. Uspjeh će biti najbolji ako se vratimo izvorima. Pravo veli Pio XII: »Sacrorum fontium studio sacrae disciplinae semper iuvenescunt« (*Humani generis*, EB 611). Važne su također riječi istoga pape u istom kontekstu: »Accedit quod uterque doctrinae divinitus revelatae fons tot tantosque continet thesauros veritatis, ut numquam reapse exhauriatur«.

Spekulativna dogmatika izvrgava se još jednoj opasnosti, da se naime udalji od života, prestane biti pastoralna, postane suha, izgubi unkciju Duha Svetoga. Izbjeći će toj opasnosti ako ostane u što življem dodiru sa Sv. pismom, sa životom prve Crkve, s apostolima, sa samim Isusom. Od njega ćemo najbrže naučiti kako se objava Božja proživljava. Ako je proživljavamo, a to moramo, točnije i dublje ćemo je shvatiti.

Novozavjetna teologija koristi i zdravomu ekumenizmu, naročito zblizavanju katolika i protestanata. Ako glede neke dogme želimo doći do formulacije, prihvatljive i jednoj i drugoj strani, najlakše ćemo uspjeti ako idemo zajedno k izvoru, k Sv. pismu. Ono je protestantima najveći autoritet. Zato pozdravlja J. J. von ALLMEN, glavni izdavač protestantskog *Vocabulaire biblique* (1. izd. g. 1954. Neuchâtel, Paris), ono što on zove *resourcement biblique* u Katoličkoj Crkvi.

3) *Novozavjetna teologija, napose Ivanova, u svojoj teološkoj okolini.* — pisci N. Z. jesu bogonadahnuti. Ali je poznata činjenica da inspiracija ne sprečava hagiografa u njegovu načinu izražavanja, u njegovim misaonim kategorijama. A to ima on velikim dijelom od okoline u kojoj živi. I mnoge misli koje bilježi, crpe iz ideologije svoje okoline; pošto ih je zabilježio pod inspiracijom, one postaju za nas objavljene istine; sam hagiograf ne mora biti svjestan inspiracije. Pisac II knjige Makabejaca samo je skratio veće dielo Jazona Cirenca; sv. Luka govori na početku svog evanđelja kako je tražio gradivo za život Isusov. Neki su sveti pisci bili po naravi pravi geniji, ali i najgenijalniji pisac duguje mnogo svojoj okolini. Zato moramo izložiti i opisati sve što dolazi u obzir kao teološka okolina novozavjetnih pisaca, naročito sv. Ivana. Glede teologije Ivanove pripominjemo da isključujemo Apokalipsu. Ta Ivanova knjiga daje nam teologiju tako specijalnu da se nužno mora obrađivati napose.

a) *Druge knjige Sv. Pisma kao izvori novozavjetne teologije.* Svaki je pisac N. Z. živio u kršćanskoj zajednici kojoj nije on je-

dini predao novozavjetnu objavu. Nije on jedini stvorio kršćanski način propovijedanja, dao oblik katehezi, osobito baptizmalnoj, polemici sa Židovima, liturgiji. A sve je to, što nije bilo samo njegovo, na njega utjecalo. Zato nam se preporučuje da tvrdnjama nekog hagiografa N. Z. tražimo *Sitz im Leben*, kao što kažu Formgeschichtleri, naime sijelo i korijen u životu prve Crkve. Taj *Sitz im Leben*, npr. teologiji Ivanovoj, možemo otkriti samo čitajući druge knjige N. Z., o kojima možda sv. Ivan barem indirektno ovisi.

Novozavjetna teologija ovisi također o Starom zavjetu. Gotovo svi pisci N. Z. bili su Židovi, a Židovima je njihovo Sv. pismo bilo knjiga nad knjigama, njihova dogmatika i moralka, njihov zakonik i obrednik i molitvenik, njihova pjesmarica, već djeci u školi njihova čitanka. U novozavjetnoj teologiji mora se ustanoviti koliko i kako pojedini hagiograf vadi iz St. Z. Mora se nadalje proučiti kojim se knjigama St. Z. najviše služi. Kažu npr. o sv. Ivanu da u evanđelju ovisi o II knjizi Mojsijevoj (glede tipologije izlaska iz Egipta i boravka u pustinji), o proroku Izaiji (glede spoznaje Boga, riječi Božje, Sluge Gospodnjega koji se nevin žrtvuje za grijeh drugih), o Jeremiji i Ezekijelu (u 1 Iv glede spoznaje Boga). Iz mudrosnih knjiga St. Z. tumači se Ivanov Logos, pojam života i istine i spoznaje Boga. Ipak se Ivan visoko diže nad St. Z. Kod njega se više razabiru meditacije o St. Z., a manje voli direktno citirati.

b) *Kumranski rukopisi i starozavjetni apokrifi*. Od g. 1947. dalje našli su se u spiljama sjeverozapadno od Mrtvoga mora stari rukopisi, sada poznati kao kumranski rukopisi. Potječu većinom iz 2. st. pr. Kr. do 1. st. posl. Kr. Pripadali su židovskoj sekti koja je bila esenska ili Esencima jako srodna. Blizu spomenutih spilja nalaze se ruševine koje se arapski zovu Hirbet-Kumran. Tu su arheolozi otkrili samostan one sekte. Po svoj prilici mnogi članovi sekte stanovali su po spiljama ili pod šatorima oko samostana. Ideolog i glavni vođa sekte zove se u rukopisima *Učitelj pravednosti* (koji uči svoje pravednosti, svetosti?, pravi učitelj ili oboje?). Taj ima ljutog neprijatelja, »bezbožnog svećenika«, sigurno velikog svećenika jeruzalemskoga (Makabejca Jonatana?, kralja Aleksandra Janeja?). Do napetih odnošaja između njih dvojice došlo je uslijed nastojanja Učitelja pravednosti da se Zakon strože obdržava, i zbog njegova uvjerenja da Makabejci i njihovi nasljednici ne mogu biti zakoniti veliki svećenici. Kumranski sektaši ne prinosе žrtava u hramu jeruzalemskom, drže se svog vlastitog, starijeg, vjerskog kalendara.

Među najvažnije kumranske rukopise spadaju *Pravila sekte* (= 10S), *Himne* (= 1QH), *Rat sinova svietla sa sinovima tame* (= 1QM), *Komentar proroka Habakuka* (= 1QpHab). Kumranskoj literaturi mora se pribrojiti i tzv. *Damašćanski spis* (= CD), premda se našao već g. 1896. u Kairu.⁴ Svi su navedeni spisi pisani na hebrejskom jeziku. Kumranska religija ističe se dubokom po-

4. O najznatnijem kumranskom rukopisu, smotku dugom 860 m, još neobjelodanjenom, što ga Nijemci zovu „Tempelrolle“, jer mnogo raspravlja o hramu, v. Buk 23 (1968) 17 s.; *AduCl* 26. IX 1968, 565 s.

božnošću, ali ostaje židovska. U tumačenju Zakona stroža je od farizejske. Prema njoj ostaje originalnost kršćanstva nesmanjena. S Ivanovom teologijom može se usporediti kumranski dualizam svjetla i tame, dualizam istine i laži, pojam spoznaje kao temeljni vjerski pojam, kumranska pneumatologija. Tim svojim pojmovima približuje se kumranizam prvoj poslanici Ivanovoj više nego bilo kojoj drugoj knjizi N. Z.

S kumranizmom su u vezi neki apokrifi židovski: *1Hen.*, *2Hen.*, *Test. 12 Patr.*, *Iub.* I u njima nalazimo neke sličnosti s Ivanovom teologijom: Mesija kao više biće, kao Sin čovječji, njegova preegzistencija (realna?, idealna?). U etičkim *Test. 12 Patr.* ima začudo mnogo tekstova koji nas sjećaju sličnih tekstova u 1 Iv. No učenjaci većinom smatraju da su to kršćanske interpolacije; pače, u novije vrijeme neki drže da je čitav taj apokrif kršćansko djelo, koje je nastalo poslije smrti sv. Ivana. Nije vjerojatno da je sv. Ivan čitao kumranske spise ili spomenute apokrifne. Ali je ipak moguće da je neko vrijeme živio u atmosferi u kojoj su živjele neke specifične ideje te literature.

Spominjemo ovdje još i rabinsku teologiju, koja je u Isusovo vrijeme bila teologija farizeja te postala teologijom *Talmuda* i *Midraša*. Svakomu koji se bavi novozavjetnom teologijom mora biti u tačnije poznata. No u Ivanovoj teologiji ona ne dolazi toliko u obzir koliko u egzegezi sinoptičkih evanđelja i Pavlovih poslanica.

c) *Djela FILONA Aleksandrijskoga*. Filon se rodio u Aleksandriji u jednoj od najuglednijih židovskih porodica. G. 40. posl. Kr. bio je član deputacije koju su Židovi poslali k caru Kaliguli. Bio je tada u poodmakloj dobi; prema tomu bit će da se rodio oko g. 20—10. pr. Kr. Materinski jezik bio mu je grčki. Poznavao je dobro grčku književnost i filozofiju. U svojim spisima tumači (većinom) na alegorički način Mojsijeve knjige. Kod toga se služi obilno pojmovima i terminologijom grčke filozofije. Kao filozof je eklektik; ukoliko je helenistička, etika je njegova pučka stoičko-cinična etika. S Ivanovom teologijom mogu se uspoređivati *FILONOVE* koncepcije spoznaje ili viđenja Boga, istine i sjedinjenja s Bogom, njegov dualizam svjetla i tame, dualizam života i smrti. Najveću pažnju pobuđuje njegov Logos, kojemu je nekim svojim atributima veoma sličan Logos Ivanov.

d) *Gnosticizam i hermetizam*. Kršćanski gnosticizam 2. stoljeća ne može vrijediti kao ideološka okolina novozavjetnih hagiografa. Mogu vrijediti prvi počeci gnosticizma, neki predgnosticizam, protiv kojeg se bori sv. Pavao možda već u 1—2 Kor, sigurno u Kol i u pastoralnim poslanicama, sv. Petar (2 Petr) i sv. Juda, napokon sv. Ivan u svojim spisima. Teško je točno definirati taj predgnosticizam. Možda smijemo o njemu nešto zaključiti iz gnostičkih nauka 2. stoljeća. Evo ih: Antikozmički dualizam, prema kojem je materija skroz-naskroz zla (pad onog što je u čovjeku božansko u tu zlu materiju), silazak Božjeg poslanika koji čovjeka budi, daje mu znanje (*gnósis*), uzašašće duha čovječjega pomoću gnoze. — Gnoza, spasonosna, od temeljne je važnosti; po njoj se

gnostici i zovu. A koji je predmet gnoze, znanja? Evo kako ga gnostik *TEODOT* opisuje kada kaže da nas ne spasava samo krštenje, već i znanje: »što smo bili, što smo postali, gdje smo bili, ili kamo smo bačeni, kamo se žurimo, od čega se oslobađamo, što je rođenje, što li preporod?«⁵ Osim antagonizma između Boga i kozmosa, onoga što je gore i onoga što je dolje, upadan je u gnosticizmu također dualizam svjetla i tame, dualizam života i smrti, napokon božanstvo kao svjetlo i život (*phós* i *zóé*).

G. 1945/47 našli su seljaci u Egiptu kod Nag Hammadi 13 svezaka (kodeksa), od toga deset više-manje čitavih, sa 49 gnostičkih spisa, pisanih oko 400 posl. Kr., na papirusu, na koptskom jeziku. Od onoga što je već prevedeno najvažniji su spisi *Evangelium veritatis*, *Evangelium Thomae*, *Evangelium Philippi*; *Apocryphon Iohannis* poznat je otprije. Ova su gnostička djela nastala u 2. stoljeću, po svoj prilici već u prvoj polovici. S pravom se nadamo da će Nag Hammadi, kad bude sve objelodanjeno, unijeti novo svjetlo u probleme gnosticizma.

Sve se više širi mišljenje da gnosticizam nije izišao iz kršćanstva, nego da je već prije kršćanstva postojao kod pogana i nekih Židova. Poganski je sigurno hermetistički gnosticizam, tzv. hermetizam. Ime mu daje bog Hermes Trismegistos, koji u hermetističkim spisima nastupa kao nosilac objave. Hermetistička se literatura citira kao *Corpus hermeticum*. Sastoji se najprije od 18 traktata, od kojih se prvi zove *Poimandres*. Iza 18. traktata slijedi spis s naslovom *Asclepius*. Ima napokon velika zbirka fragmenata. Hermetistički spisi pisani su u 2. i 3. st. posl. Kr., ali je opravdana pretpostavka da je sama nauka starija. Tumače Novoga zavjeta zanimaju najviše traktati 1. i 13. i *Asclepius*. Ne može se nijekati da se u poganstvu hermetistička religija jako visoko diže. Ima ona prednost pred kršćanskim gnosticizmom ukoliko je gnoza u hermetizmu spoznaja samoga Boga, ukoliko je hermetizam više mističan, više teži za sjedinjenjem s Bogom, za deifikacijom. Ta se već u zemaljskom životu postizava u ekstazi, gdje čovjek postaje dijete Božje. To je *palingenesia*, preporod. Opisuje se u 13. traktatu, koji baš ima naslov *Palingenesia*. Imamo opet i u hermetizmu ideje svjetla i tame, života i smrti, kozmosa kao zla itd., kao u ostalom gnosticizmu. Englez (kongregacionalista) C. H. DODD voli uspoređivati Ivanovu teologiju s hermetizmom.⁶

e) *Mandeizam*. Neka posebna vrsta gnosticizma, orijentalna, sasvim čista od helenističnih ingredijenata, ali jako zaražena mitologijom, zove se mandeizam. Ima još sada pristaša. Zovu se mandejci, a žive većinom u Šatt-el-Arab (= Eufrat i Tigris kao jedna rijeka pred ušćem). Svih skupa moglo bi biti mandejaca do 4.000. Jako je vjerojatno da njihovo ime dolazi od aramejske riječi *manda*, koja znači *znanje*, *gnoza*. Njihove svete knjige pisane su na aramejskom jeziku. Najvažnije izdao je M. LIDZBARSKI s ovim

5. KLEMENT AL., *Excerpta Theodoti* 78, PG 9, 696.

6. *The Interpretation of the Fourth Gospel*, Cambridge 1953; *The Johannine Epistles*, New York/London 1946.

naslovima: *Ginza, der Schatz oder das grosse Buch der Mandäer* (g. 1915), *Das Johannesbuch der Mandäer* (g. 1905/15), *Mandäische Liturgien* (g. 1920). Nijedan rukopis nije stariji od 16. stoljeća, sami spisi mandejski nisu nastali prije g. 700, ali je ipak sigurno da je mandeizam mnogo stariji. Čini se da se prvotni oblik mandeizma može smjestiti oko sredine 2. stoljeća. O koristi mandejskih spisa u proučavanju teologije sv. Ivana izražava se C. H. DODD jako skeptično.⁷ R. BULTMANN naprotiv ne dvoji da je »Erlösungsmythos«, kakav se očituje u mandeizmu, stariji od Ivanova evanđelja.⁸ On, tumačeći to evanđelje, voli citirati što više mandejskih paralela.

Mandejci ne štiju Isusa, štiju Ivana Krstitelja. Glavni elementi mandejske nauke jesu ovi: dualizam gornjeg svijeta svjetlosti i donjeg svijeta tame (porijeklo čovječje duše iz gornjeg svijeta, njezin pad u donji svijet, u materiju, u kojoj živi kao u tamnici), silazak s neba izvjesnih spasitelja, napose jednoga, kojemu je ime *Manda' dehajjé* (*Znanje života*, personificirano), izbavljenje duše iz tijela i povratak u gornji svijet (sredstva izbavljenja: držati istinu, držati zapovijedi i obrede, obredna pranja).

Opisali smo u glavnim potezima vjerske sisteme koji se mogu donekle smatrati ideološkom okolinom novozavjetnih pisaca. Naša je zadaća da razaberemo koja je ideologija stvarno utjecala na pojedine hagiografe. Teologiju sv. Ivana voli R. BULTMANN povezivati s mandeizmom, C. H. DODD s hermetizmom. To su dva najistaknutija protestantska poznavaoca Ivanove misli. No među katolicima prevladava tendencija da se dopusti gotovo samo utjecaj Staroga zavjeta i židovstva. Ipak je po mojem mišljenju neosporiv također u nekoj mjeri utjecaj helenizma, gnostičkog u dobrom smislu riječi. Očit je naime u Ivanovoj teologiji kompleks ideja koji se *kao kompleks* ne nalazi nigdje u Starom zavjetu, a nalazi se kod FILONA AL., u kumranizmu, hermetizmu i drugim srodnim strujama. To su pojmovi spoznaje, istine, života, svjetla, etičkog dualizma, djelomično i Logosa, kao dominantni vjerski pojmovi.

Takvu shvaćanju mogao se sam Isus prilagoditi, poslije njega sv. Ivan. Ali pazimo dobro! Ivan preuzima spomenute pojmove, ali im daje nov sadržaj, prihvaća probleme, ali ih rješava na svoj originalni način. U tome je on ovisan o kršćanskoj objavi, na koju se izrično poziva, i o svojoj vlastitoj inspiraciji, koja je u njegovim spisima evidentna.

Bibliografija. Navodimo samo neka izabrana djela:

a) *O biblijskoj, specijalno novozavjetnoj teologiji:* J. BLENKINSOPP, *Biblical and Dogmatic Theology: The Present Situation*, CBQ 26(1964)70—85; R. BULTMANN, *Theologie des Neuen Testaments*,² Tübingen 1954, str. 577 — 91; P. HENRY, *La Bible et la Théologie u Initiation biblique*, Desclée 1954, str. 964—98; ST. LYONNET, *De notione et momento Theologiae biblicae*, VD 34(1956)142—53; K. RAHNER, *Biblische Theologie und Dogmatik*, LfThuK

7. O. c. (*The Interpretation...*), str. 130.

8. ZNW 24 (1925) 139.

II (1958)449—51; H. SCHLIER, *Ueber Sinn und Aufgabe einer Theologie des Neuen Testaments*, BZ 1(1957)6—23; isti u *LfThuK* II (1958)444—9.

b) O židovstvu: J. BONSRIVEN, *Le judaïsme palestinien au temps de Jésus-Christ. Sa théologie* I—II, Paris 1934—5; E. KAUTZSCH, *Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments* II, Tübingen 1900 (nje-mački prijevod i tumačenje apokrifa); P. RIESSLER, *Altjüdisches Schrifttum ausserhalb der Bibel*, Augsburg 1928 (isto, ali puno više apokrifa); K. SCHÜBERT, *Die Religion des nachbiblischen Judentums*, Herder 1955; H. L. STRACK-P. BILLERBECK, *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch*, München I—IV 1922—1928, V—VI² 1963.

c) O kumranizmu. P. BOCCACCIO i G. BERARDI izdali su hebrejski tekst s latinskim prijevodom i bilješkama nekih spisa: Fani Roma (Pontif. Sem. Picenum Pont. Inst. Biblicum); J. CARMIGNAC izdao je sa suradnicima francuski prijevod s obilnim bilješkama: *Les textes de Qumrân* I (Paris 1961) i II (Paris 1963); M. DELCOR, *Les Hymnes de Qumrân* (hebrejski tekst, uvod, prijevod, komentar), Paris 1962; E. LOHSE, *Die Texte aus Qumran*, München 1964 (hebrejski tekst s vokalizacijom, prijevod, uvod i bilješke); J. MAIER, *Die Texte vom Toten Meer* I—II, München, Basel 1960 (isto bez originalnog teksta); G. VERMES, *Les manuscrits du désert de Juda* (isto bez originalnog teksta), Desclée, 1. izd. 1953. — Iz literature o Kumranu, koja postaje nepregledna, samo nešto: M. BURROWS, *Mehr Klarheit über die Schriftrollen. Neue Rollen und neue Deutungen nebst Uebersetzung wichtiger jüngst entdeckter Texte*, München 1958 (Uebersetzer Friedrich Cornelius); R. FEUILLET—J. D.—J. CARMIGNAC, *Bible et Histoire. Les trouvailles de Qumrân, Evangile 27*, Paris 1962; G. JEREMIAS, *Der Lehrer der Gerechtigkeit*, Göttingen 1963; R. MAYER—J. REUSS, *Die Qumran-Funde und die Bibel*, Regensburg 1959; J. T. MILIK, *Dix ans de découvertes dans le Désert de Juda*, Paris 1957; J. van der PLOEG etc., *La secte de Qumrân et les origines du christianisme, Recherches bibliques* 4, Desclée 1959; C. van PUYVELDE, *Les manuscrits du Désert de Juda*, SDB 5, 801—19.

d) O *FILONU* AL.: L. COHN—P. WENDLAND, *Philonis Alexandrini opera quae supersunt* I—VII, Berlin 1896—1930 (grčki original, kritički aparat, Indices); R. ARNALDEZ—J. PUILLOUX—C. MONDESERT, *Les oeuvres de Philon d'Alexandrie*, Paris 1961ss. (original bez kritičkog aparata, uvod u svaki spis, francuski prijevod i bilješke; dosad su izašla 22 fascikula). — E. BRÉHIER, *Les idées philosophiques et religieuses de Philon d'Alexandrie*², Paris 1925; C. MONDESERT—R. CADIOU—J. E. MENARD—R. ARNALDEZ—A. FEUILLET, *Philon d'Alexandrie*, SDB 7, 1288—1351.

e) O hermetizmu. A. D. NOCK—A. J. FESTUGIERE, *Corpus hermeticum* I—IV, Paris 1945—1954 (kritično izdanje grčkog originala, francuski prijevod, uvodi, bilješke); A. J. FESTUGIERE, *La Révélation d'Hermès Trismégiste* I—IV, Paris 1945—1954 (opširna studija o hermetizmu).

f) O mandeizmu. Spomenuli smo gore glavne tekstove koje je izdao M. LIDZBARSKI s njemačkim prijevodom. — R. BULTMANN, *Die Bedeutung der neuerschlossenen mandäischen und manichäischen Quellen für das Verständnis des Johannesevangeliums*, ZNW 24 (1925) 100—46; J. SCHMITT, *Mandéisme*, SDB 5, 758—88.

KRATICE: *AduCl* L' Ami du Clergé, *BuK* Bibel und Kirche, *BZ* Biblische Zeitschrift, *CBQ* The Catholic Biblical Quarterly, *EB* Enchiridion Biblicum, *LfThuK* Lexikon für Theologie und Kirche, *PG* Patrologia graeca, *SDB* Supplement au Dictionnaire de la Bible, *ThWb* Theologisches Wörterbuch z.N.T., *VD* Verbum Domini, *ZNW* Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft.

SUMMARIUM

Auctor sperat fore ut aliquam Theologiam S. Iohannis in lucem edere possit. Hic articulus in hac Theologia instar Introductionis erit. A. sequens exemplum R. BULTMANN et F.—M. BRAUN Theologiae S. Iohannis praemit- tit aliquid de Theologia biblica N. T. in genere, de eius historia, de munere, de methodo et de utilitate, insinuans necessitatem redeundi ad fontes, vi- tandi tamen historicismus, uniendi potius doctrinam cum vita, quaerendi ope Bibliae contactum cum acatholicis. — Deinde A. describit ideologias quae in hagiographum N. T. aliquatenus influxum exercere poterant, sc. reliquo- rum hagiographorum, scriptorum qumranicorum, librorum apocryphorum, doctrinam PHILONIS AI., gnosticisimum, hermetisimum, mandaeisimum. Iam nunc A. lectores attentos reddit ad aliquem complexum idearum qui ut talis haud facile reperitur in V. T., apparet autem apud S. Iohannem et in aliqui- bus scriptis plus minus gnosticis, cum discrimine tamen.